

שכירות פועלים 15 הלכות בל תלין ח"ב פועל שלא תבע את שכרו ומעסיק שאין לו לשלם

הקדמה: הגמרא לומדת מהפסוק "לא תלין פעולת שכיר אתך", שישנם ג' אופנים שבהם אין המעסיק עובר על איסור בל תלין. א', אם הפועל לא תבע את שכרו מהמעסיק. ב', אם המעסיק אין לו מה לשלם לפועל. ג', אם המעסיק העביר את אחריות התשלום לאדם שלישי. בעלון הזה נדון בעז"ה בשני האופנים הראשונים, מה הגדרים של הפטור והאם הפטור הוא מוחלט.

מעסיק שאין לו מה לשלם בזמן

- מבואר בגמרא שאם אין למעסיק מה לשלם לפועל בעונה שסיים את עבודתו, אינו בכלל איסור בל תלין. ומ"מ אם תבע הפועל את שכרו ולא היה למעסיק לשלם, ואח"כ במשך זמן החיוב הזדמן למעסיק כסף לשלם, חובה על המעסיק להודיע זאת לפועל והוא בכלל איסור בל תלין.¹
- יש שתי שיטות עיקריות בראשונים ובפוסקים מתי ישנו לפטור זה של 'אין לו'. הרבה ראשונים סוברים שהפטור נאמר בכל אופן שאין למעסיק מעות מזומנים, ואפילו אם יש לו מטלטלים וכדו' אינו מחויב למכרם בכדי לשלם לפועל בזמן², וכן משמע שפסק השו"ע וכן פסקו הפוסקים האחרונים. אכן יש ראשונים הסוברים שכדי לשלם לפועל המעסיק כן מחויב למכור מנכסיו³, ואפילו אם הם בשימוש אצלו⁴.

צייונים והערות

1. ז"ל הגמ' (ק"ב, א): "לא תלין פעולת שכיר, יכול אפילו לא תבעו, תלמוד לומר אתך, לדעתך. יכול אפילו אין לו, תלמוד לומר אתך, שיש אתך. יכול אפילו המחאה אצל חנוני ואצל שולחני, תלמוד לומר אתך, ולא שהמחאה אצל חנוני ואצל שולחני". וכתב המהרש"ל (חכ"ש ש"ם): "הנך ג' דרשות מחד אתך נפקא", והיינו שהלימודים האלו לא נלמדים בגלל שיש ייתור בפסוק, שאז לא היה אפשר ללמוד ממנו אלא רק לימוד אחד, אלא הלימודים האלו הם פשוטו של מקרא, ולכן אפשר ללמוד את שלשתם ממילה אחת.

2. כן פסק האה"ח (ט, יא), והסביר (נה"ח סק"ל) וז"ל: "ואף דלא היה לו בשעת תביעה, מה בכך, הלא לבסוף השיג מעות, ובתביעתו של השכיר הלא כבר גילה דעתו שאינו רוצה לעכב דמי שכירותו אצלו". וכוונתו לומר, שאף שמתחילה לא היה כסף למעסיק והפועל הלך לו, אי"ז אומר שהפועל מחל לו גם אם יזדמן לו כסף מאוחר יותר, אלא אדרבה, כיון שתבע מתחילה גילה דעתו שאינו מוחל על קבלת השכר בזמן. וזה שהפועל אינו חוזר אח"כ לשאול שוב לגבי השכר, זה אינו מורה על מחילה, כי מהיכן לו להעלות בדעתו שבסוף השיג כסף. ולכן, כל שהזדמן למעסיק כסף, יהיה חייב להודיע לפועל שיבוא לקחת את הכסף – במקום שנוהגים לשלם לפועל ביד, ובמקום שנוהגים לשלם בהעברה, יהיה המעסיק מחויב לעשות לו העברה באותו יום, אחרי שהפועל גילה דעתו שאינו מוחל על התשלום בזמן.

ומדברי הח"ח נראה ללמוד, שאם המעסיק אמר לו בהתחלה שיתכן שיקבל כסף בהמשך היום, באופן שהיה משמע שהמעסיק מחכה לפניה נוספת של הפועל [והיינו במקום שהתשלום הוא ליד הפועל ישירות והפועל צריך להופיע כדי שיקבל את שכרו], שאז לא מוטל על המעסיק להודיע לו כשהשיג כסף, אלא מוטל על הפועל לברר בעצמו.

3. כן הוא המשמעות של הרא"ש (ט, מג), כי כשהעתיק את הדרשא הנ"ל כתב: "יכול אפילו אין לו, ת"ל אתך והוא שיש אתך, פירוש מעות", והיינו שהוסיף את המילים "פירוש מעות", וכן הטור (ס' שלט) כשהביא את הדין כתב: "שתבעו ולא היה לו מעות ליתן לו", וכן כתב השו"ע (ש"ל, ז) "שתבעו ולא היה לו מעות ליתן לו", ורע"א התייחס לזה וכתב בגליון: "ולא היה לו מעות. נ"ב וכ"ה בטור, ולא ידעתי דקדוק הלשון בזה, דמשמע דאם אין לו אף דיש בידו שוה כסף אינו עובר, ובברייתא קתני יכול אפי' אין לו ת"ל אתך, משמע דוקא אין לו כלל", וכן הבין הפלפולא חריפתא את כוונת הרא"ש, כי כתב על הרא"ש: "פירוש מעות. דפריעת הפועל בזווי כדפסי' רבינו בשם ר"ת", והיינו שהטעם שהכל תלין אם יש לו מעות הוא בגלל שזה מה שהתחייב לתת לשכיר. וסויע לכך שזו כוונת הרא"ש יש להביא מר' ירוחם תלמידו שגם דקדק, כן, כי כתב (כט חלק א) "ואינו עובר אלא כשיש לו דוקא מעות".

בנוסף לרא"ש, כך היא גם משמעות ה"ה (שכירות יא, ד), שעל מש"כ הרמב"ם "או שתבעו

ולא היה לו מה יתן לו... הרי זה פטור", כתב ה"ה: "שלא היו לו מעות בעין שהוא חייב לתת לו". וכ"כ המנ"ח (רל, ט) שנחלקו בזה ה"ה והחינוך (שנביא בהערה הבאה), ובשם תלמידו הביא ראייה מהגמ' בשבת (קכז, ב) לשיטת ה"ה, שמב' שם שהמעסיק לא שילם בזמן הגם שהיה לו פרקמטיא, וראיה זו כתבה גם האולם המשפט (שלט, ז).

וכן פסק בשו"ע הרב (שאלה ושכירות טו. בציונים כתבו שמקורו הוא ה"ה) בהדיא, והוא גם מסביר את הטעם: "תבעו ואין לו מעות ליתן לו, אפילו יש לו מטלטלין הרבה... אינו עובר, שנאמר לא תלין פעולת שכיר אתך... ושכרו הוא מעות ולא מטלטלין", וכן משמע מרש"י (ב"מ ק"ח, א), כי ביאר הטעם שאין למעסיק זכות לומר לפועל "טול מה שעשית בשכרך", שזה בגלל ש"אע"ג דבכל דוכתי אית ליה שוה כסף ככסף, הכא גבי פועל בל תלין שכרו כתיב, מאי דאתני בהדיא משמע", ומשמע ברור שכל דבר אחר חוץ מכסף אינו נחשב שכרו לענין איסור בל תלין, לכה"פ אחרי שחז"ל קבעו שחייבים לשלם לפועל כסף ולא מטלטלין (ורק שאולי לרש"י יהיה חיוב צדדי למכור כדי שלא יפטור א"ע בגלל ש'אין אתך').

וכן פסק גם העה"ש (ש"ל, יב): "אם אין לו מעות אע"פ שתבעו אינו עובר, דהא כתיב אתך כשיש אתך". גם האה"ח העתיק את לשון השו"ע וכתב (ט, ז): "אין בעה"ב עובר משום בל תלין אא"כ יש לו מעות ליתן לו", ובנה"ח (יח) כתב שמקורו הוא השו"ע, הרא"ש והטור. וכ"ה לשון הקיצור שו"ע (קפה, ד). גם האולם המשפט (שלט, ז) פסק כן, והוסיף שאפילו כשהמעסיק בכל אופן יהיה צריך למכור נכסים כדי שיהיה לו כסף, מ"מ אם לא עשה כן בתוך העונה אינו עובר על בל תלין.

4. זו דעת החינוך (מצוה תקפח) שכתב: "אין לו כלום שיפרע לו אינו עובר, שלא חייב הכותב אלא בשיש לו בביתו או שיכול לפרועו", וכן הבין בדבריו רע"א הנ"ל, שהעיר על השו"ע: "ובחינוך להרא"ה מצו' תקפ"ח כתב או שאין לו כלום לפרע ממנו וכו'". וזו גם שיטת תלמיד הרשב"א (הובא בשיטת הקדמונים ק"ב, א) וז"ל: "ונראה לומר שלא אמרו אלא בשאין לו לא מעות ולא מטלטלין ולא קרקע, אבל יש לו אחד מכל אלו צריך ליטפל ולמכור ולפרועו במעות, ששכר שכיר אינו נפרע אלא במעות". וכך גם דעת הריטב"א הישנים שהובא בהערה 6.

5. בחי' המהרי"ט (קידו' כ, א) כתב, שאם יש למעסיק כמות של אוכל שמספיקה רק לאדם אחד, והיינו שאו שהמעסיק יאכל או שהפועל יאכל, חייב המעסיק לתת את האוכל לפועל, ואינו דומה לגידון הגמ' (ב"מ ס"ב ע"א) בהיה בידו קיתון אחד של מים שהדין הוא שחיי קודמים, כי שם כל אחד יש עליו מצוה להציל את חברו, וכיון שא"א להכריע ביניהם לכן בדין שישאר הקיתון אצלו, אבל בנידון פועל, כיון שהמעסיק חייב לשלם לפועל והפועל אינו חייב למעסיק כלום, לכן המעסיק צריך לתת את האוכל לפועל. והדין הזה [שיהיה

עלון המשפט

פסקי דינים: שכירות פועלים 15 הלכות בל תלין ח"ב / פועל שלא תבע את שכרו ומעסיק שאין לו לשלם

תורת המשפט: שוכר שטעה והשתמש בשטח של אדם אחר

יו"ל ע"י "מכון אהלי צדק" בעריכת הר"ר שלום רוטמן © כל הזכויות שמורות.

לתגובות והערות: maanesimcha@gmail.com

3. בדעת הסוברים שיש חיוב על המעסיק למכור מנכסיו, נחלקו הפוסקים אם המעסיק גם צריך להפסיד בגלל כך. א) ו"א שהוא צריך למכור רק חפצים שאפשר למכור אותם בלי הפסד כלל⁶ ואינו צריך להפסיד בגלל המצווה⁷. ב) ו"א שהוא חייב למכור גם חפצים שאינם עומדים למכירה⁸, אם הוא יכול למכור אותם בלי הפסד מרובה⁹. [וראה להלן דין 7 לעניין הלכה].

צינים והערות

4. לפי רוב השיטות הנ"ל, הפטור של "אין לו" פוטר מעצם החיוב של בל תלך, והיינו שהפטור הוא לא מחמת אונס, אלא שבאופן זה לא דיברה התורה כלל¹⁰, אבל יש פוסקים שמשמע שהבינו שהפטור הוא רק בגלל האונס¹¹. ולכן, מעסיק שיודע מראש שלא יהיה לו איך לשלם לפועל בזמן, לפי השיטה האחרונה אסור לו לשכור פועל בלי להודיע לו על כך, כיון שמי שמכניס את עצמו למצב שבסוף יהיה אונס אין לו פטור של אונס¹².

כי אין סיבה שראובן יפסיד כדי למנוע הפסד משמעון, אבל פה המעסיק אינו עושה טובות לפועל אלא הוא מקיים את החיוב שלו. בנוסף, מה שהאמרי בינה משווה אותו לדיני ממונות הוא לכאורה בניגוד להאבהת חסד (נה"ח ט, יז) שהוכיח מזה שהרא"ש פסק (ט, מג) בבל תלך כרב נגד שמואל מטעם "הכלל כרב באיסורי", והיינו שדיני בל תלך הם איסורים ולא ממון. (דברי הרא"ש הם העתקה של דברי הר"ף (סח, א), וא"כ אפשר לומר שגם הר"ף סובר כן, וגם הרמב"ם (שכירות יא, ב) פסק כרב, וה"ה ביאר שהוא מהטעם של הר"ף, אלא שהגהות מיי" טען על הרמב"ם שהוא ממון וצריך לפסוק כשמואל, אבל גם הטור פסק כרב, והב"י פירש שהטעם הוא משום שהוא איסורי). ואולי כוונת האמרי בינה לכל איסור שקשור לממון שאי"צ להפסיד כל ממונו, אבל זו המצאה דחוקה.

והיה נראה בדעת החינוך, שיתכן שסובר שדעת אנשים בסתם היא שהמעסיק לא יפסיד הרבה כדי לשלם שכר לפועלו, והיות שרש"י (ב"מ קיא, א) כתב ש"שכרו" היינו "מאי דאתני בהדיה", א"כ מה שמוכן לאנשים שלא מצופה מהמעסיק שיעשה כדי לשלם מיד, לזה לא קראה התורה "שכרו איתך".

ויש להדגיש שיש הבדלים גדולים בין ג' התירוצים, כי לפי תירוץ המוצל מאש, הפטור בהפסד גדול הוא מחמת אונס, ולא שבכה"ג המעסיק כלל אינו בר חיוב, משא"כ לתירוץ האמרי בינה וליישוב שכתבנו בכה"ג שיש הפסד גדול המעסיק כלל אינו בכלל החיוב והתורה לא דיברה בזה, וראה בדין הבא נפק"מ להלכה מחילוק זה. בנוסף, לפי תירוץ של האמרי בינה אין חיוב על המעסיק להפסיד אפילו קצת, וכמו בהשבת אבידה שאינו צריך להפסיד כלום בשביל המאבד, ויוצא שדעת החינוך היא ממש כדעת הר"ט"א הישנים הנ"ל, אבל לפי היישוב שלנו רק בהפסד גדול פטור המעסיק, והגדר של "הפסד גדול" תלוי בדעת בני אדם.

ופשוט שלפי הר"ט"א הנ"ל אין מקום כלל לקושיית המוצל מאש, כי הפטור אינו מחמת אונס, אלא שבמקום הפסד אין שום חיוב על המעסיק, וכיון שאין עליו שום חיוב הוא לא צריך לנקוט שום פעולה. וראה בהערה 13 שהבאנו את שיטת העין יצחק, הגליוני הש"ס והמהר"ל דיסקין, שכתבו שהסיבה שהתורה כתבה פטור כשאין לו כסף היא ממש בגלל זה, להורות שבמקום הפסד אין חיוב כלל.

9. ויש לציין כאן לשיטה הנראית מחדשת. שהנה לפי קושיית המוצל מאש הנ"ל על החינוך יוצא, שהמעסיק חייב למכור את כל נכסיו בכל מחיר כדי שלא יעבור על איסור בל תלך, והגמרא דיברה רק כשאין לו נכסים כלל, ואף שהמוצל מאש תירץ את שיטת החינוך, מ"מ רע"א ציין למוצל מאש וסיים: "ועיין מש"כ בגליון ש"ע י"ד ס"ל קנז ס"א בהגה", ושם כתב: "בתשובת הר"ב (סימן שפ"ז) מבואר דכל שהוא לעבור על לאו אף באין בו מעשה צריך ליתן כל אשר לו ולא יעבור. ע"י מ"ש בחוה"מ סימן ש"ט סעיף י' בגליון", ומשמעות דבריו שנשאר כך להלכה. אלא שמש"מ צ"ע אם אכן התכוון לחלוק להלכה על השו"ע בבל תלך שצריך לאבד כל ממונו.

10. לפי הרא"ש וה"ה פשוט כך, שהרי לא חייבו אותו למכור נכסיו כלל, וא"כ בוודאי שא"א לומר שהפטור הוא רק מצד אונס, ולפי מש"כ בהערה 8 יוצא ברור שכך הוא לפי הר"ט"א הישנים, החינוך לפי ביאור האמרי בינה ולפי היישוב שלנו, וראה בהערה 13 דעת המהר"ל דיסקין, העין יצחק והגליוני הש"ס, ובדבריהם מפורש שהפטור הוא בעצם ולא משום אונס. גם בשיעוריו ר' אלחנן (ב"מ סי' מ') כתב כך להדיא והוציא מזה דין שלא כה"ח, שהנה הח"ח (נה"ח כה) כתב שמעסיק שהיה לו כסף בשעה שהפועל גמר לעבוד, אלא שבבזבז את הכסף לצורך עצמו ועי"ז הגיע למצב ש"אין לו" לשלם לפועל, שהמעסיק עבר על העשה של בימו תיתן שכרו, והביא ראיה ממי שגרם לעצמו שלא יהיה במצוות שופר וכדו', ודחה ר' אלחנן את דין הח"ח, כי בשופר אם אינו יכול לתקוע הפטור שלו הוא מצד אונס, משא"כ בשכר שכיר, שאם אין לו בסוף הפטור שלו הוא מצד עצם המצווה.

11. כבר כתבנו שהמוצל מאש ואולי גם רע"א הבינו את דעת החינוך שהפטור הוא רק מחמת אונס, וכך הוא בוודאי אם נאמר שדעת רע"א שצריך לאבד את כל ממונו, שא"כ בהכרח שהפטור באין לו כלל הוא רק מחמת אונס. ובמוצל מאש יותר נראה כן, כי כך יוצא ממה שהקשה למה לא מחייבים אותו להפסיד כל ממונו, ואף שתירץ כנ"ל שזה לאו שניתן לתשלומין, מ"מ לא שינה את דעתו לגבי זה שהפטור הוא מחמת אונס, אלא רק המציא שכיון שהלאו ניתן לתשלומין אין חיוב להפסיד כל ממונו אף שהוא עובר על הלאו. ובהמשך נראה שלא ברור מה דעתו של הח"ח בזה.

12. הטעם בזה, כיון שאסור להכניס את עצמו למצב שבסוף יצטרך להתיר איסור מחמת אונס, ומי שעושה כן עובר בסוף על האיסור, וכמו שכתב הבעל המאור (שבת ז, א בדפי ה"ף) בטעם האיסור להפליג בספינה תוך ג' ימים לפני שבת, ולפי ביאור הקובץ הערות (סי' כג) בעבה"מ יוצא, שאם כל הפטור של אין לו הוא רק מחמת אונס, א"כ מי ששוכר פועל מתוך ידיעה שלא יהיה לו לשלם בזמן שחייבה התורה, עובר על האיסור של בל תלך מדאורייתא, (עיין בקהילות יעקב (שבת טו) שלפי בעה"מ אם כתוצאה מפעולה אחת שעשה בשבת עצמו יצטרך א"כ לחלל שבת בגלל פיקו"ג, הפעולה הראשונה שעשה

על המעסיק חובת תשלום באוכל] הוא לכל הדעות באופן שקבעו שישלם לו מזונות, או שבצירוף שהשאלה היא לגבי מעות לקנות אוכל, או באופן שהפועל מסכים לקבל מזונות לפי האולם המשפט (ראה הערה 22) שדי במה שהפועל מסכים בסוף לקבל חפץ.

וראה בספר חשוקי חמד (ב"מ סב, א) שהביא בשם הגריש"א שאם ע"כ שישלם לפועל ימות מרעב, גם למהר"ט א"צ לתת לפועל, כי זה נקרא "אין לו", ואין למעסיק דין של בל תלך.

6. ז"ל החידושים המיוחסים לריטב"א (ב"מ קיא, ב): "אתך, והוא שיש אתך. ואית דאמרי דאם אין לו מעות, אעפ"י שיש לו מטלטלין אינו עובר על בל תלך. פירוש, שיש אתך דבר שתוכל לפרעו בלא הפסד, כגון מעות ואוכלין **דקיימי למכירה**, אבל כליו לא מחייבין ליה למכור, משום פסידא, שהרי לא קאי למכירה, כמי שאין לו דמי ואינו עובר". ויש להסתפק בכוונתו אם הביא ב' דעות שונות, או שהביא דעה אחת והוסיף בה הסתייגות, וכלהן.

הפ"י הא' שאפשר לפרש בדבריו הוא, שהביא מחלוקת בעצם הדין, והשיטה הראשונה "אתך, והוא שיש אתך" היא שיטת החינוך, שכל שיש איתו נכסים הר"ז נחשב שיש אתך, והשיטה החולקת "דאם אין לו מעות, אעפ"י שיש לו מטלטלין אינו עובר על בל תלך" זו שיטת הרא"ש וה"ה, וא"כ מה שהוסיף "פירוש, שיש אתך דבר שתוכל לפרעו בלא הפסד, כגון מעות ואוכלין דקיימי למכירה", בא לפרש בזה את שיטת החינוך, שאף שאם יש לו מטלטלין זה נחשב שיש לו, אבל עדיין אינו צריך להפסיד במכירתם. הפ"י הב' שאפשר לפרש בדבריו הוא, שהביא רק את שיטת החינוך, ומה שכתב "אתך, והוא שיש אתך" זה ציטוט מהגמ', ועל זה הוסיף להביא את שיטת החינוך "דאם אין לו מעות, אעפ"י שיש לו מטלטלין אינו עובר על בל תלך", אלא שזה רק אם יבוא לידי הפסד, אבל אם לא יבוא לידי הפסד חייב למכור.

ויש להדגיש, שמה שכתב הריטב"א שחייב למכור רק "כגון מעות ואוכלין **דקיימי למכירה**, אבל כליו לא מחייבין ליה למכור, משום פסידא, **שהרי לא קאי למכירה**", אין כוונתו בזה לסייג שמחייבים אותו למכור רק חפץ שבכל אופן היה בכוונתו למכור אותו, וא"כ היה יוצא שאם יש לו חפץ שהוא יכול למכור בלי הפסד אלא שלא התכוון למכור אותו הוא לא מחויב למכור אותו, ושלא כמהר"ט הנ"ל, אלא כוונת הריטב"א נראית שבא לשלול רק חפץ שמכירתו כרוכה בהפסד, ומטעם שבר"כ חפץ משומש אין לו שוק ועצם המכירה גורם להפסד, אבל באמת לו יצויר שיש לו חפץ שהוא יכול למכור בלי הפסד, אף שלא חשב למכור אותו, מ"מ הוא חייב למכור אותו כדי לשלם לפועל. לדוגמא, רכב משומש וישן שבהרבה מקרים יש לו שוק ואפשר למכור אותו בלי הפסד, שהמעסיק יהיה מחויב למכור אותו [אם אפשר למכור אותו תוך יום] כדי לשלם לפועל.

7. ויש לעיין מה נחשב הפסד, האם רק מה שהמחיר יורד בגלל שהוא ממחר למכור זה נחשב הפסד, או שעצם הפער בין המחיר שיקבל על החפץ המשומש לבין מחיר החפץ בחנות זה עצמו נחשב הפסד. ויש נפק"מ גדולה בין הצדדים, כי בזמננו כמעט כל חפץ [חוץ ממכוניות ודירות] הוא בכלל זה, כיון שאין שוק לחפצים משומשים, וא"כ כל מכירת מוצר היא הפסד ביחס לחפץ חדש, ולפי הצד השני לא יהיה המעסיק מחויב בכך. ויש להוכיח מהריטב"א הנ"ל כמו הצד השני, כיון שכתב שמהטעם הזה אין חיוב למכור חפץ שאינו עומד למכירה.

8. זו דעת החינוך עצמו, וזה המשך לשון החינוך: "שלא חייב הכתוב אלא בשיש לו בביתו או שיכול לפרוע, אבל אם אינו יכול לפרוע באותו יום אלא אם כן **יאבד הרבה משלו**, לא חייב הכתוב בזה לפי הדומה". ומזה שהחינוך עושה חילוק בין הפסד קצת לבין הפסד רב, והיינו שגם כשהוא מפסיד מ"מ זה נחשב שיש לו, היה נראה לכא' שהפטור הוא בגלל אונס, והיינו שאם המעסיק מפסיד הרבה הוא אונס מלקיים את חובתו.

והקשה עליו בשו"ת מוצל מאש (לר"י אלאנדיסי ס"י מה, והובא בח"י רע"א שלט, י), שהרי כל אדם חייב להפסיד אפילו את כל ממונו כדי שלא לעבור על לאו, ואין כתב החינוך שבהפסד גדול אינו חייב למכור? וישב: "כיון שניתן לתשלומין אינו בדין שיאבד כל ממונו, כיון שיכול לתקנו אח"כ". וצ"ע להבין את תירוצו, שהרי עניין המצוה הוא שהפועל ומשפחתו נושאים את נפשם לשכר, ואם לא ישלם המעסיק בזמן יסבלו הפועל ומשפחתו חרפת רעב, ומה מועיל לנו שישלם אחר כך? וראיתי [קובץ בית דוד עמ' תמו] שכתבו שבאמת דברי המוצל מאש דומים מאוד למש"כ הרמב"ם (שכירות יא, א) והחינוך בטעם שאין לוקין על בל תלך, שהוא בגלל שהוא לאו "שניתן להישבון", ומה שהקשינו על המוצל מאש מקשה המנ"ח (רל ה) על הרמב"ם ונשאר בצ"ע.

האמרי בינה (דיינים ט ד"ה ומה שהביא) יישב את קושיית המוצל מאש באופן אחר, שיש הבדל בין 'לאו של ממון לבין 'לאו של איסור', שבלאו של איסור באמת הדין נותן שיפסיד את כל ממונו ולא יעבור על איסור, אבל בלאו ממוני שעניינו שהשני לא יפסיד ממון, לא מחייבת התורה את האדם להפסיד בשביל שחבירו לא יפסיד, ובדומה לדין בהשבת אבידה שכתוב בו "אפס כי לא יהיה בך אביון" ודרשו בזה שהמוצא אינו צריך להיות אביון בשביל המאבד. אמנם, גם זה קשה להבין, כי בשלמה השבת אבדה וכדו' שכל החיוב הוא למנוע הפסד מבעל האבידה, לכן התורה פטרה את המוצא אם הוא יפסיד כתוצאה מהשבת האבידה,

ולפי השיטות האחרות יש שכתבו שמוטר לו לשכור פועל בלי להודיע לו¹³, והחפץ חיים חולק וסובר שאסור לו לשכור את הפועל בלי להודיע לו¹⁴. ונראה שעכ"פ יש בזה איסור גניבת דעת¹⁵, ולכן אפילו אם הוא רק מסתפק אם יהיה לו לשלם הוא חייב להודיע לפועל מראש¹⁶.

5. בדומה לדין הנ"ל, אם מסר כלים ביד בעל מלאכה לתקן אותם, והוא יודע שאין לו כסף לשלם לבעל מלאכה, לפי השיטה האחרונה יהיה אסור לו לקחת את הכלי, כי כל עוד שאינו לוקח אותו לא חל עליו איסור בל תלין, ואם יקח אותו יחול עליו מיד דין בל תלין, ואסור לאדם להכניס את עצמו למצב שיצטרך להיפטר מחמת אונס¹⁷.

6. גם לפי השיטה הסוברת שיש בל תלין רק כשיש לו מעות מזומנים, מ"מ לא צריך שהכסף יהיה מונח בידי ממש, אלא אפילו אם יש לו כסף שנמצא אצל אחרים בפקדון או במלוה, אם הוא יכול לתבוע אותו עכשיו הרי זה נחשב ש"יש לו", ואם לא ישלם בזמן יעבור על בל תלין. ולכן, אם יש למעסיק כסף בבנק, הוא חייב להעביר אותו לפועל בתוך הזמן שחייב לשלם כדי שלא לעבור על בל תלין¹⁸.

7. ולענין הלכה. הדעת נוטה שמחייבים את המעסיק למכור לכה"פ את הנכסים שאינם עומדים לשימושו האישי ולא יפסיד במכירתם עכשיו, וייתכן שגם השיטה הסוברת שהוא עובר רק אם יש לו מעות מזומנים מסכימה בזה, כי אין כ"כ חילוק אם יש בידי מעות ממש או נכסים שנחשבים אצלו כמעות. ולכן, אם המעסיק מחזיק מניות, אג"ח, מטבע

זר ושאר כלים פיננסיים, כיון שאנשים אינם מחזיקים אותם כחפצים אלא ככסף שמרוויח, לכן אם הוא יכול להמיר אותם עכשיו לכסף נזיל בלי הפסד מיוחד הוא חייב למכור אותם¹⁹. וכן הדין גם בחפצים שאנשים מחזיקים עבור ערכם הכספי ולא עבור שימוש, וכגון מי שמחזיק שעונים מיוחדים שאינם עומדים לשימוש אלא להשקעה²⁰, כל אלו דינם ככסף ממש ויש עליו חובה למכור אותם כדי לשלם לפועל, אלא אם כן הוא יפסיד מזה שהוא מוכר אותם בתקופה זאת.

8. יש להדגיש שלא לטעות בין שני נידונים שונים. הנידון כאן הוא רק בדיני בל תלין, והיינו באופן שאין למעסיק כסף מזומן בעונה הראשונה, עד כמה יש עליו חיוב להשיג כסף מזומן לשלם בזמן מצד חיוב בל תלין. אבל מ"מ מצד עצם החיוב לשלם לפועל מדין שכירות פועלים, בכל מקרה החיוב לשלם לפועל הוא בכסף מזומן דווקא, והיינו שגם אם לא השיג כסף מזומן בעונה הראשונה לשלם לפועל, [או בגלל שלא היה חייב או בגלל שלא הצליח], עדיין בימים הבאים חובה עליו לשלם כסף מזומן דווקא, והוא חייב למכור את הנכסים שלו כדי לשלם לפועל כסף מזומן²¹. אמנם גם אם המעסיק יודע מראש שיתכן מאוד שבעתיד יצטרך למכור את נכסיו כדי לשלם כסף מזומן [מצד דין שכירות פועלים], מ"מ לסוברים שיש בל תלין רק כשיש לו כסף מזומן, המעסיק לא עבר על בל תלין אם לא מכר בעונה הראשונה²².

ציננים והערות

הוא פטור בעצם או מחמת אונס, כי כבר הבאנו לעיל מה שטען ר' אלהן על הח"ח (נה"ח כה) שמשמע מדבריו שהח"ח סובר שהפטור של 'אין לו' הוא רק מחמת אונס, וכך משמע גם מדבריו כאן, אך מאידך הח"ח פסק (ט, ז) שעובר דווקא אם יש לו מעות כמו ה"ה והרא"ש. זה מטעם כי כל פועל אינו מסכים לעבוד אלא משום שהוא מאמין שיקבל את שכרו בזמנו, וא"כ זה ששוכר אותו מתוך ידיעה שלא יהיה לו לשלם בזמן, הוא מרמה את הפועל ועובר על גניבת דעת, וא"כ הוא חייב להודיע לו מראש על האפשרות שלא יקבל את שכרו בזמן. ומכיון שהעין יצחק אינו חולק על הטעם הזה, לכן סתמנו כן בפנים. כמובן שיש נפ"מ בין הטעם של הח"ח לטעם שלנו, כי למשל אם ידוע שהמעסיק יש לו קשיים כלכליים, לפי הח"ח האיסור קיים, משא"כ לטעם שלנו אין איסור.

16. לפי הטעם שכתבנו שיש איסור מצד גניבת דעת, היה נראה שגם זה כלול, כיון שגם

בכה"ג הרבה פועלים לא היו מסכימים לעבוד.

17. ביארנו כל זה בהערה 13.

18. כן פסק האה"ח (ט, ז), והביא מקור לזה מהדין (קא, ד) שמלוה יכול להוציא מידי אחרים פקדון או הלואה שהלווה נתן להם מטעם שזה משועבד למלוה, וא"כ ה"ה בשכירות פועלים שהוא גם חוב של המעסיק, אם המעות של המעסיק נמצאים תח"י אחרים במלוה או בפקדון ויש בהם כדי לשלם לפועל, הם נחשבים "איתך". השמע אברהם (ז, א) גם פסק כן, ויישב עם זה את קושיית הכנה"ג (הגה"ט יא) על הספר חסידים הנ"ל שיענין להתנות עם הפועל שלא יהיה בל תלין "שמוא כשיתבע לא יהיה לך ליתן לו", שהרי אם אין לו מ"מ אינו עובר על בל תלין? ויישב השמע אברהם שכונת הספ"ח היא למקרה שיהיה למשכיר כסף, אלא שהכסף יהיה ביד נפקד, שאם לא יעשה תנאי יהיה חייב לטרוח להביאו כדי שלא יעבור, אבל אם מתנה לא יצטרך לטרוח. ומה שכתב שהיה צריך לטרוח, הגם שיתבאר להלן (דין 20) שהמעסיק אינו צריך להביא את המעות עד לפועל, זה מכיון שאף שבד"ר הפועל צריך להגיע למעסיק, אבל המעסיק אינו יכול לשלוח את הפועל למקום אחר אם לא סוכם ע"כ ביניהם.

19. זה פשוט שהגם שמבחינה חוקית מי שמחזיק במניות הוא בעלים בחלק מהחברה ומי שמחזיק אג"ח הוא נושה של החברה, אבל זו רק הצורה הפורמלית, כי באמת היחס של בעל המניות והאג"ח הוא שיש לו כסף ממש, ורק שבמקום להשאיר את הכסף בבנק הוא קונה איתם מניות או אג"ח ועוד כל מיני כלים פיננסיים, אבל היסוד של כולם הוא שהם כסף שמשמשים בהם כדי להרויח עוד כסף, ואינם כמו חפצים שאנשים משתמשים בהם, והרי זה דומה מאוד למש"כ הח"ח (נה"ח כב) "ודע דמלשון החינוך שכתב א"כ יאבד הרבה משלו משמע בביור, דאם מגיע לשכיר דבר קטן ויש לו לבעה"ב מטבע גדולה, שמחייב לפרוט אותה כדי לשלם להשכיר בזמנו, אף אם יגיע לו קצת היזק מזה".

20. בהרבה מקרים אנשים אינם לובשים אותם אלא שמים אותם בכספת, והיינו שהוא נמצא אצל המחזיק בו כאמצעי כספי.

21. כ"כ התוס' בכ"מ, ו"ל (ב"ק ט, א): "פועל, אי לית ליה לבעל הבית זוזי אמר ליה זיל טרח וזבין ואייתו זוזי, כדמוכח בהבית והעלייה (ב"מ דף קיח, א) דאין יכול לומר לו טול מה שעשית בשכרך", וכן פסק הש"ך (שלו, ד).

22. כיון שלמעשה אין "שכרו איתו", וכן כתב האולם המשפט (שלט, י), והוסיף שזה מדוקדק במש"כ ה"ה שהבאנו לעיל, שעל מה שכ' הרמב"ם "לא היה מה ליתן לו" פירש: "לא היה לו מעות בעין", ומשמע שאפילו אם יש לו נכסים עדיין נחשב "אין לו". אמנם הגדולי שמואל

הייתה אסורה מדאורייתא, ורק אם הפעולה הראשונה נעשתה לפני שבת, כמו בהפלה בספינה, אז האיסור אינו אלא מדרבנן. אבל הקובץ הערות סובר שבכל מקרה אם מה שעושה אח"כ אינה אלא דחוייה, אסור מן התורה לעשות את הפעולה הראשונה. ודבריהם הם גם לגבי שאר איסורים, וכמו הקובץ הערות שמדבר באיסור השחתת זרע). ובדומה לזה פסק הרמב"ם ו"ח"ל (אגרת השמוד): "בשכופים אותו לעבור על אחת מן המצוות, אסור לעמוד באותו מקום, אלא יצא ויניח כל אשר לו".

13. המהר"ל ד"ל יסקין (קו"א סי' ג' ד"ה ולכאורה) העין יצחק (אה"ע ז' עד, כג) ועוד אחרונים הקשו, למה הוצרכה הגמ' לפסוק מיוחד שאין בל תלין באין לו לשלם, והרי אם אין לו הוא אנוס? ויישב המהר"ל ד' שהפסוק בא להוסיף שאם המעסיק יצטרך להפסיד בשביל לשלם בזמן אין עליו חיוב כולו, וה"ה אם המעסיק מסופק אם כבר פרע ג"כ יש לו פטור. בדומה לזה כתב העין יצחק, שהתורה באה ללמד בזה שאין איסור לשכור פועל גם כשיודע מראש שלא יהיה לו כסף לשלם בזמן, וגם שהמעסיק אינו חייב לבקש מהפועל הארכת זמן כשאין לו לשלם.

והסיבה שאפשר ללמוד כל זה מהדרשא של הגמ' נראה, כי הכל נובע מזה שב"אין לו" פטור המעסיק מעצם החיוב ואינו פטור מחמת אונס, כי אם הפטור היה רק מחמת אונס היה אסור לו לשכור פועל וכמו שביארנו, כמו"כ, אם הפטור היה רק מחמת אונס, היה ענין לבקש מהפועל שיאריך את זמנו, כי אונס אינו אלא דחוי אבל האיסור קיים, משא"כ אם אין איסור כלל אזי מובן למה אין סיבה לבקש דחוי, כיון שאינו עובר על כלום. בדומה לתירוצים אלו כתב גם הגלינוני הש"ס (מו"ק יב, ב' ד"ה אין), שבגלל המיעוט המעסיק אינו חייב ללוות כסף כדי לשלם בזמנו, וכן שא"כ להימנע מלקחת את החפץ שלו מהאומן אם אין לו כסף לשלם, ואם הפטור היה מחמת אונס היה הדין שונה גם בזה. ועיין לקמן דין 18 שהבאנו שהח"ח הסתפק בזה.

14. כן פסק באה"ח (י, יב), ובנה"ח הביא לראיה את דברי הספר חסידים (תתרטו, ומובא בש"ך ס"ק ב), וז"ל הנה"ח: "וביותר מזה החמיר בספר חסידים והעתיקו הש"ך, וז"ל: אם תשכור סופר לכתוב לך, תתנה עמו שלא תהיה בבל תלין פעולת שכיר, שמוא כשיתבע לא יהיה לך מה ליתן לו [פירוש, לא יהיה לך כ"כ בריח, דאלו לא יהיה לו כלל בודאי אינו עובר בבל תלין וכנ"ל בסמין ט'. פתחי תשובה] ואעפ"י שתעשה תנאי עמו תתן לו כשיתבע אם תוכל עכ"ל, וכ"ש בענינינו יודיע בודאי שלא יהיה לו מה לפרוע בזמנו, בודאי צריך לזהר בזה מאד". עכ"ל הנה"ח (הסוגריים במקור). הח"ח הקשה ע"ע מלשון ספר החינוך (תקפה): "אין לו כלום שיפרע לו אינו עובר... ומכל מקום ראוי לכל בן דעת להיות הכסף בידו טרם ישכור הפועלים", שמלשון משמע שאינו עובר ורק שזה דבר ראוי, ויישב הח"ח שהחינוך אינו מדבר אודות מקרה שהמעסיק יודע מראש שלא יהיה לו לשלם בזמן, ע"ש.

אמנם לא הבנתי דבריו, כי אם מתכוון לומר שיעבור בבל תלין וכמו שמוכח ממה שטען על החינוך, איך הוא מביא ראיה מהס"ח, כי שם הוא יעבור רק בגלל שיש לו את האמצעים לשלם בזמן שחל עליו החיוב ורק שאינו נוה לו לשלם וכמו שביאר בעצמו, משא"כ בנידונו שבזמן שיחול עליו החיוב לשלם אין לו כסף ויש לו פטור של אין "פעולתו אתך"? בנוסף, בהערה הקודמת הבאנו שהעין יצחק כתב שזה גופא מה שנלמד מ"פעולתו אתך" שב"אין לו" אין שום איסור ולכן מותר לשכור פועל גם כשיודע שלא יהיה לו לשלם, וכל הפוסקים שמסכימים ליסוד ש"אין לו" הוא פטור בעצם ולא פטור מחמת אונס (ראה הערה 10) אמורים להסכים עם העין יצחק. ועוד צ"ע בדברי הח"ח מה דעתו אם הפטור של "אין לו"

אם יש לו רק חלק מהתשלום או שהיה תנאי שישלם בדבר אחר

9. לכל הדעות הנ"ל לענין מה נחשב "אין לו", אם יש למעסיק רק חלק מהכסף שהוא חייב לפועל, הוא חייב לתת אותו לפועל, ויקיים בכך את מצות "בימו תיתן שכרו" ומאידך אם לא יעשה כך יעבור על כל תלין, ולא אומרים שהמעסיק אינו חייב אלא רק כשיש לו לשלם את כל השכר שהוא חייב²³.

10. לכל הדעות הנ"ל, אם המעסיק והפועל התנו ביניהם מראש שהתשלום יכול להיות בחפץ מסוים אחר, ובשעת החיוב לשלם אין למעסיק כסף אלא רק את החפץ הזה, הוא חייב לשלם בזה לפועל ואין לו פטור "אין לו"²⁴. וה"ה בשכירות של חפץ או קרקע [לדעה שיש בל תלין] כשלא התנו ואין מנהג לשלם רק במזומן, שכיון שלפי הדין השוכר יכול לשלם גם במטלטלים, לכן הוא מחויב לשלם בהם כדי שלא לעבור על כל תלין²⁵.

11. כל מה שכתבנו לענין פטור "אין לו", הוא במקרה שאין לו כסף וכדו' כלל, אבל מעסיק שיש לו כסף אלא שהוא רוצה להשתמש בו בשביל עניינים אחרים הנחוצים לו, ועי"ז לא יוכל לשלם לפועל בזמן, בזה יש דינים אחרים, ונכתוב בזה בעז"ה בעלונים הבאים.

פועל שאינו תובע את שכרו

12. מבואר במשנה שאיסור בל תלין קיים רק אם הפועל תבע את שכרו מהמעסיק לפני סוף העונה שהמעסיק חייב לשלם בה, אבל אם הפועל

לא תובע את שכרו תוך הזמן הנ"ל אין על המעסיק איסור בל תלין²⁶, לא בעונה שהפועל סיים את עבודתו וגם לא בימים הבאים²⁷.

13. יסוד הפטור של "לא תבעו" מבוסס על הסברא, שאם הפועל אינו תובע כנראה שהוא מסכים שהמעסיק ישלם באיחור, אבל לא שיש דין מיוחד שהפועל חייב לתבוע בדווקא²⁸. ולכן, אם נראה שהסיבה שהפועל אינו תובע היא לא בגלל שהוא מסכים לקבל את התשלום באיחור, המעסיק חייב לשלם בזמן על אף שהפועל לא תובע אותו. דוגמאות שהובאו בפוסקים לדין זה: אם הפועל הוא צעיר והוא מתבייש לתבוע²⁹, או שהמעסיק הוא בן אדם מכובד, או שניכר שהפועל אינו תובע בפה בגלל בושה³⁰. וכ"ש שכך הדין אם הפועל אינו מצליח לתבוע מחמת אונס, וכגון שהמעסיק הוא אדם 'עסוק' שקשה להשיג אותו בפלאפון וכדו'³¹.

14. עוד כתוצאה מזה שהפטור של "לא תבעו" הוא מצד הסכמה ולא שיש 'דין תביעה', שגם אם הפועל תבע את המעסיק בהודעה טלפונית/אלקטרונית או ע"י שליח, המעסיק הוא בכלל איסור בל תלין אם לא ישלם בזמן³². וכן להיפך, אם הפועל תבע את שכרו, אבל לפני סוף העונה הסכים לחכות, לא יעבור המעסיק על האיסור³³.

15. יש פוסקים שחידשו שאפילו אם השוכר אינו תובע את שכרו, בכל זאת אם המעסיק אינו משלם לו בזמן הוא עובר על איסור, וכוונת המשנה הפוטרת בזה היא רק שאינו עובר על 'לאו', והחפץ חיים הביא דעה זו כ"א. אמנם הרבה פוסקים חולקים על זה, וסוברים שאם הפועל אינו תובע אין שום איסור³⁴.

צינונים והערות

של בן הסמוך על שלחן אביו שייך לאביו, אולי כיון שהאב יכול לתבוע את שכרו של בנו, א"כ אם אינו תובע הרי"ז נחשב מדעת האב וזה יהיה מספיק, אמנם נראה שזו לא טענה, כיון שמבואר בשו"ע שאם מת האב לפני שהבן גבה את שכרו זוכה הבן בשכרו, א"כ רואים ששכרו אינו שייך לאביו כל עוד שלא גבה אותו, ולכן אביו אינו יכול לתבוע ולוותר בשביל הבן.

30. האהבת חסד (נה"ח טז) כתב שבמקרה שהפועל הלך למקומו של המעסיק ולא אמר כלום, שהמעסיק יעבור על כל תלין אם לא ישלם בזמן, הגם שהפועל לא תבעו, כיון שמובן מההליכה לבדה שהפועל בא לבקש את שכרו, ומה שלא תבע בפה הוא מפני שמתבייש.

31. כ"כ האה"ח (נה"ח, לב) במקרה שהפועל לא תבע משום שהיה חולה. ה"ח מחדש עוד, שבמקרה כזה המעסיק חייב להביא לו את שכרו, כיון שאין הוכחה ממה שלא תבעו. אמנם לא הבנתי דבריו, כי נהי שאין לפטור את המעסיק מאיסור בל תלין כיון שא"א להניח שהפועל מחל על תביעתו, אבל היות שהח"ח סובר שמדין שכירות פועלים המעסיק אינו חייב להביא לפועל את שכרו (ראה הערה 41), א"כ גם כשהפועל חולה, מה מחייב את המעסיק להביא לפועל את שכרו, ולמה לא מספיק בהודעה בלבד שיש לו כסף כמו בשאר פועלים. ונראה שבמננו שניתן להודיע לחולה ששכרו מוכן, גם הח"ח יודה שהמעסיק אינו חייב להביא לו את שכרו, אם לא שנהוג או מוסכם שמשלים ע"י העברה בנקאית וכדו', שאז חייב לעשות כן מצד ההסכם ולא בגלל בל תלין.

32. בהג' רע"א (שלט, ט) הביא משר"ת הל' קטנות (ב, לא) שמסתפק באופן שהפועל תבע ע"י שליח אם המעסיק עובר, וז"ל ההלק"ט: "אפשר דלאו כל כמיניה לשווי שליח לחיוביה לזה, ואין זה בכלל שלוחו כמותו, וכעין ראה ההיא דהמקבל (ד' ק"י, ב) צא ושכרו לי פועלים אין א' מהן עובר זה לפי שלא שרין וזה לפי שאין שלו, ואפשר כמנעט הוי בכלל אין שליח לדבר עבירה", וכתב עליו רע"א: "ודבריו לא נ"ל", ונראה שטענת רע"א הוא שכאן אין צורך כלל בה' שליחות, ובודאי הוא פשוט לפי הח"ח של"צ ממש לתבוע שאין בעיה מצד שהשליח אין לו דיני שליחות.

גם הכסף קדשים דן אודות תבעו ע"י שליח, ורואים מדבריו שגם לו נראה שתביעת שליח נחשבת תביעה, כי כל הספק שלו הוא במקרה שהפועל לא מינה את השליח להיות שליח קבלה, שאז המעסיק אין לו חיוב לתת לו כיון שהוא עלול להפסיד אם הכסף לא יגיע לידי השכיר. וכ"כ העה"ש (שלט, יב) בפשיטות שתביעה ע"י שליח נחשבת תביעה. הפתחי חושן (ט, הערה לה) הציג שאולי ההל' קטנות מדבר כשהשליח אינו רוצה להביא את התשלום למשלחו, וכעין מש"כ הכסף הקדשים, אמנם רואים מההל' קטנות שזו לא הסיבה שלו.

33. כיון שכשיגיע זמן החיוב יהיה שכר הפועל אצל המעסיק לדעתו של הפועל.

34. כך חידש המשמע משפט (שלט, ב), וכתב שלא רק בזוהר (המובא בדין הבא) מב' כן, אלא שגם מהגמ' לשמע כן, וזה מדייק בלשון המשנה שכתבה "אינו עובר עליו", משמע שרק אינו עובר על הלאו, אבל יש חיוב לשלם בזמן גם בכה"ג. התורת חסד (בביאורו על האה"ח ט, יא) הסתפק בכונת השער משפט אם היא שעובר על כל תשעה או שעובר על העשה.

ולכאורה פשוט שאינו עובר על כל תשעה, כיון שלשון הפסוק הוא "אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש איתך", ולא שייך שיאמר לו "לך ושוב ומחר אתן" אם לא תבע ממנו. האולם המשפט (שלט, ט) הביא את השער משפט, והביא ראה לדבריו מהגמ' (ב"מ ק"ג, א)

(ק"א, א) כתב "אם היה בידו לעשות כסף עד סוף זמן [עבר על] בל תלין", אבל לא כתב הכרח לדבריו, ונראה שהלשון זיל טרח שכתבו התוס' הנ"ל אינו מכריח שיהיה בל תלין ורק שכן הוא האופן שצריך לשלם.

23. כ"כ האה"ח (ט, ט), ובהנ"ח ביאר שמקורו הוא הגה"ה (גליון הרא"ש ט, מוד) שכתב שהמעסיק נאמן לטעון שישלם תשלום חלקי כשהיה לו רק מקצת מהסכום, בגלל שיש חזקה שאינו עובר על כל תלין, וא"כ רואים בבירור שגם מי שיש לו רק חלק מהשכר עובר על בל תלין אם אינו משלם זאת, הגם שלא היה לו מספיק כדי לשלם את הכל.

24. כי כל הפטור של "אין לו" הוא בגלל שרק כסף ממש נקרא "פעולת שכיר" וכל דבר אחר אינו "מאי דאתני בהדיה" וכמו שהבאנו (הערה 3) מרש"י, וכמש"כ השו"ע הרב: "שכרו הוא מעות ולא מטלטלין", ולכן אם התנו ביניהם שהמעסיק ישלם בחפץ, החפץ הוא "מאי דאתני בהדיה", והמעסיק יעבור על בל תלין אם יש לו את החפץ ואינו משלם בזמן. האולם המשפט (שלט, י"ד או לא) מוסיף שלא רק אם סוכם מראש שהפועל יקבל שוה כסף, אלא אפילו אם הפועל רק הסכים לקבלם בראותו שאין למעסיק כסף, אם המעסיק לא יתן לו בזמן יעבור על כל תלין. וצ"ע בזה, כיון שבפשיטות זה לא נקרא "מאי דאתני בהדיה", ויש ליישב שהדין שפועל דינו בזווי הוא זכות לפועל שאינו חייב לקבל חפצים, אבל אם הוא מוותר על זכותו אזי מה שהוא מוכן לקבל נחשב שכרו. יש לציין שהגם שהדין (שלב, ד) הוא שלמרות התנאי לשלם בחפץ מסוים המעסיק יכול לשלם מעות, מ"מ הדין שכתבנו בפנים גם נכון, כי מ"מ החפץ שהתנו עליו עדיין נקרא "שכרו".

25. מאותו טעם כמו בהערה הקודמת, כי בשכירות חפץ או קרקע הכריע הרדב"ז (תשו' תתצט) שהשוכר אינו חייב לשלם דווקא מעות, אם לא שיש מנהג לשלם רק במעות, ולכן גם חפצים נכללים בכלל "שכרו".

26. משנה ב"מ (ק"א, א): "אימתי בזמן שתבעו, לא תבעו אינו עובר עליו", ומהגמ' מתבאר ש"לא תבעו" מועיל לכה"פ שלא יהיה בכלל הלאו, כי הגמ' כותבת שהדין נלמד בדרך דרשה מהפסוק "לא תלין פעלת שכיר אתך", וז"ל הגמ': "יכול אפילו לא תבעו, תלמוד לומר 'אתך', לדעתך", וביאר רש"י: "לדעתך ולא לדעתו". והפטור של "לא תבעו" אינו כמו בחוב רגיל שיש חיוב ומחילה הבאה לפטור מהחיוב, אלא שאם הפועל מסכים שיידחה התשלום האיסור של בל תלין אינו חל כלל, ונפק"מ למשל שאפילו אלו הסוברים כמו המהרש"ל שמחילה בלב אינה מחילה, בכ"ז אכן אפילו אם הפועל לא אמר כלום לא יעבור המעסיק.

27. כמבואר בגמ' (ק"ב, ב) שבשום אופן לא עוברים על בל תלין אלא על בוקר ראשון, וכן שכל שלא עבר בבוקר הראשון שוב אינו עובר בימים הבאים, וכ"כ העה"ש (שלט, יב).

28. כמו שמוכח מרש"י שפירש שהדרישה לתביעה נלמד ממה ש'איתך' משמע "מדעתך ולא מדעתו", והיינו שכיון שהשכר נשאר אצל המעסיק מדעת הפועל ובהסכמתו לכן אין איסור בל תלין.

29. כתבנו 'צעיר' ולא 'קטן', כי אפילו אם הוא גדול בהרבה מקרים אנשים מתביישים. וכ"כ המשפט שלמה (ב, טז) והמשפטי תורה (א, מא) לענין שמרספיות. ובקטן יש להסתפק בכלל אם שייך שימחול על זמן פרעונו ולדחותו, כי הגם שלא צריך להגיע בזה לדין מחילה' וכמש"כ בהע" 26 ולכן אין בעיה מצד מה שקטן אינו יכול למחול, אבל בכ"ז אולי אין לו מספיק דעת בכדי שנחשיב את הסכמתו 'לדעתו'. עוד צ"ע, שלפי המבואר בשו"ע (רע, ב) ששכרו

החשיבות לשלם בזמן גם כשאנו מחויב

16. בזוהר הקדוש כתוב, שגם אם הפועל אינו תובע את שכרו, ואפילו אם אינו רוצה לקבלו בזמנו, בכל זאת עדיף שהמעסיק ישלם לו בזמן³⁵, וגם כדאי למעסיק לנהוג כן, כי יזכה בזה לאריכות ימים אפילו אם הגיע זמנו למות³⁶. ואם הפועל עדיין מתעקש שהכסף יישאר אצל המעסיק, אזי ישלם לו המעסיק תחילה, ואח"כ יקח את הכסף בחזרה מהפועל בתורת פקדון או הלוואה כפי רצון הפועל. וכן היה מנהג האר"י הקדוש לדקדק מאוד בייחוד במצווה זו, ואפילו כשזה גרם לו שיצטרך לאחר תפילת מנחה עד לאחר השקיעה ולהתפלל במהירות כדי לסיים לפני צאת הכוכבים, מ"מ טרח מאוד ולקח הלוואות כדי לשלם בזמן, גם באופן שלא היה לו כסף וגם הפועל לא תבע אותו³⁷.

17. כמה פוסקים כתבו, שגם במקרים שאין איסור בל תלין אם אינו משלם בזמן, וכגון שאין למעסיק כסף או שהפועל לא תבע, מ"מ אם המעסיק משלם בזמן הוא מקיים את העשה של "ביומו תיתן שכרו",

ציונים והערות

שכתבה: "גבי בעל הבית איכא תרי חזקי [שמשלם בזמן], חדא דאין בעל הבית עובר משום בל תלין וחדא דאין שכיר משהא שכרו", ואם נאמר שהמעסיק אינו עובר על האיסור אא"כ תבעו הפועל, א"כ אין ב' חזקות, כי החזקה שאינו עובר תלויה בזה שהשכיר תובעו. אמנם חשוב לציין שאינה ראייה שעוברים איסור, כי אפשר לומר שבאלו תבעו הפועל אין איסור אבל יש מצוה לשלם (וכמו שכתבו הפוסקים שנביא בהערה הבאה), ויש חזקה שהמעסיק רוצה לקיים המצוה.

החפץ חיים באהבת חסד (ט, יא) הביא את הפוסקים הנ"ל כ"א, וז"ל: "וי"א דאפילו אם לא תבעו יש ליהרר לסלק לו השכירות בזמנו, רק שאינו עובר בלאו", אמנם בשו"ת עבודת הגרשוני (תש"ו ז. הובא בפת"ש עג, ז) חולק עליהם בפירוש, כי מדין המשנה שאם הפועל אינו תובע אין חיוב על המעסיק לשלם לו בזמן, למד יסוד בכל התחייבות ממונית, שכל שהשני אינו תובע מהמתחייב שיקיים את התחייבותו אין חובה על המתחייב לקיימה, ומכוח זה פסק בנידונו במי שהתחייב לספק סחורה שאינו חייב לעמוד בהתחייבותו כל שהלה אינו תובע זאת ממנו, ואם היה העבוע"ג סובר שיש חיוב כלשהוא לשלם בזמן אף שהפועל אינו תובע, היה נשמט הבסיס של כל היסוד שלו, וכמש"כ בעצמו בפירוש.

העבוע"ג הביא ראייה לדבריו משו"ת הרא"ש (ה, ו) המובא בחו"מ (עג, ו), שפסק אודות מי שהתחייב בשבועה לשלם לחבירו כסף עד תאריך מסוים, שאם זה שהתחייב לו אינו תובע ממנו אינו עובר על שבועתו אם אינו משלם עד אותו הזמן. ונהי שמהרא"ש אין ראייה מוכרחת לנידון דידן בבל תלין, כי אפשר לחלק ולומר שהרא"ש מדבר רק אודות חיוב שאדם מתחייב מעצמו, שיש לפרש בדעתו שבסתם כוונתו היא להתחייב רק אם ייתבע, משא"כ בחיוב של התורה שאינה תלויה בדעתו, אבל מ"מ לפי העבוע"ג יהיה מכאן ראייה, כי הוא הבין שדעת בני"א נובעת מחיוב התורה. ודברי העבוע"ג הובאו בנחל יצחק (ס"ס ט), ומאחר שלמד ממנו דין נוסף מוכח שסובר כן לדניא.

גם הנפש חיה (ב"מ קיא, א ד"ה לא) חולק על האולם המשפט. גם הערך שי (ס"ו עג, וכן בשו"ת תשורת שי ב, סוף סי' פו) סובר שהמעסיק אינו עובר כלום, ואפילו הזוהר אינו סובר שהמעסיק עובר אם הפועל מסכים לדחות פרעון שכרו, והוא גם דחה את הראיה מהלשון "אינו עובר".

35. וז"ל הזוהר (פרשת קדושים): "היינו דהוה רב המנונא עביד, כד הוה ההוא אגיר מסתלק מעסיקתיה, הוה יהיב ליה אגריה, וא"ל טול נפשך דאפקידת בידי, טול פקדונך, ואפילו אמר יהא בידך דנא לא בעינא לסלקא אגרי, לא הוה בעי, אמר, פקדונך דגופך לא אתחזי לאתפקדא בידי, כ"ש פקדונך דנפשא, דהא פקדונך דנפשא לא אתחייבת אלא לקב"ה, דכתיב בידך אפקיד רוחי". [זה מה שהיה רב המנונא עושה, כשאונן שכיר היה מסתלק מעבודתו, היה נותן לו שכרו, ואמר לו: טול את נפשך שהפקדת בידי. ואפילו אם אמר לו הפועל יהא הכסף בידך כי איני רוצה לקבל השכר, לא היה רב המנונא מסכים, ואמר: פקדון של גופך לא ראוי שיופקד בידי, כל שכן פקדון של נפשך, שהרי לא ניתן פקדון של הנפש אלא להקב"ה, שנאמר בידך אפקיד רוחי].

ובדברי הזוהר מב' רק שזה דבר נכון וכדאי לשלם לו, אבל אינו מבואר שיש איסור אם לא משלמים או שיש עשה לשלם, אבל הערך שי (שלט, י) מסתפק שאולי העשה קיים ושכך כתוב בזוהר. ובשו"ע הרב (שאלה ושכירות סעיף יח) מביא את הזוהר, ולשונו הוא "טוב לפרעו תחילה".

36. וזה לשון הזוהר (שם): "מאן דאשלים לנפשא דמסכנא, אפילו דמטו יומי לאסתלקא מעלמא, קודשא בריך הוא אשלים לנפשיה ויהיב ליה חיין יתיר", [מי שממלא את נפשו של העני, אפילו אם הגיע יומו להסתלק מן העולם, הקב"ה ממלא את נפשו ונותן לו חיים יתירים]. והח"ח בהקדמתו להלכות בל תלין (אה"ח ריש פרק ט) הביא את דברי הזוהר.

37. בספר שער המצוות (פרשת כי תצא) למהר"ח ויטאל כתב על האר"י בזה"ל: "הנה מויר ז"ל היה נזהר לקיים מצוה זו בתכלית, וכאשר לא היה בידו מעות לפרוע היה מתעכב מלהתפלל תפלת המנחה עד שקיעת החמה, כדי לבקש מעות לפרוע אל השכיר ההוא, והיה לוקח בהלוואה ופורע, ואח"כ היה מתפלל במרוצה תפלת המנחה. והיה אומר, איך אתפלל

והיינו שבאופן שלא שייך הלאו, העשה הוא מצוה 'קיומית' ולא 'חיובית'³⁸. ולכן פשוט שגם אם המעסיק אינו מחויב לשלם בזמן, מכל מקום מצד מידת חסידות ראוי למעסיק לטרוח ולשלם לפועל בזמנו, וכגון באופן שאין לו כסף ראוי לו ללוות כסף מאנשים [אם זה מתאפשר לו] כדי לשלם לפועל בזמן³⁹, וכן אפילו אם הפועל לא תבע אף פעם למרות שהיה יכול לתבוע, מ"מ יטרח המעסיק וישלם לו, כיון שיקיים בזה את מצוות העשה של "ביומו תתן שכרו".

18. החפץ חיים החמיר יותר בדבר זה, שאפילו אם אינו בכלל האיסור ולא יעבור על העשה אם לא יטרח לקיימו, מ"מ לא רק שיש בזה מידת חסידות לשלם בזמן, אלא גם יש עליו חיוב לטרוח ולהכניס עצמו שיהיה בכלל העשה⁴⁰, ולכן כתב שגם אם אין למעסיק כסף, מ"מ אם אפשר לו הוא צריך ללוות כסף כדי שיוכל לקיים את המצווה⁴¹, והח"ח אפילו מסתפק באופן שאינו עושה כך אם הוא עובר על הלאו של בל תלין. והרבה חולקים עליו שאין חיוב על האדם להכניס עצמו שיהיה בכלל «המשך בעמ' 7

להש"י תפלת מנחה ובאה לידי מצוה גדולה כזאת ולא קיימתיה". ומשמע בלשון שגם היה מדובר בפועל שלא תבע אותו, וכן פירש בסידור היעב"ץ (עמ' קכה). וביאר הפיתוחי חותם (בתוך ספר אבן השהם ו, שלט) שהוא בגלל שעפ"י הזוהר וספרי קבלה נוספים יש עניין מיוחד לשלם לפועל בזמן.

38. לכאן יש משמעות כזאת מהגמ' (קיא, א) המספרת שהאמוראים שכרו פועלים ע"י שליח כדי שלא יעברו על בל תלין, ולכאן אם האמוראים היו מפסידים בזה את מצוות העשה היה שחרם יוצא בהפסדם, וכן היה נראה גם מדברי הספר חסידים שהביא הש"ך (שלג, ב), שיעב"ץ שהמעסיק יתנה עם הפועל שלא יעבור על בל תלין, ואם נאמר שהעצה גורמת לו להפסיד את המצוה לא הרוויח בה כלום. וכ"כ ההתעוררות תשובה (ג, מא). שם אינו מביא שום הוכחה וכותב רק שכ"כ במקו"א, ולא ראיתיו.

בשמע אברהם (א, ז) הביא ראייה מהאר"י הנ"ל שבכ"א ישנה למצוות העשה, כי גם כשלא היה לו וגם לא תבעו ממנו בכ"ז טען: "איך אתפלל להש"י ונאה לידי מצוה גדולה כזאת". בדרכי דוד (ק"ב, א) משמע שלא לא הסוברים כמו השער משפט (הערה 34) שמי שאינו משלם כשלא תבע הפועל עובר איסור, ודאי שיקיים עשה אם ישלם בזמן, כיון שאפילו אחרי מחילה על זמן התשלום עדיין נשאר החיוב לשלם את החוב ורק שלא עוברים על הלאו, והוא מסתבר. גם כבר הבאנו (הערה 35) שהערך שי מסתפק אם העשה קיים גם כשלא תבע.

בעל הספר ידאים (סימן קלה, דפוס ישן רסה) יש לו שיטה מיוחדת באיסור בל תלין, ובדבריו מפ' שעכ"פ הסתפק אם יש לאו ואם העשה קיים בצורה חיובית גם כשלא תבעו הפועל, וז"ל: "וספק בידי אי קי"ל כת"ק דברייתא דמאריך דמיינתין בהמקבל דסבירא ליה גז"ש דשכיר שכיר, ולא קי"ל כתנא דמתני' דהתם מפרש בגמ' דלא יליף שכיר שוכר בהא דקתני לא תבעו, ונראה דהלכה כסתם משנה, הלכך אפילו לא תבעו עובר בלא תעשוק ובלא תבא עליו השמש וביומו תתן שכרו, וספק בידי עד יורו לי צדק", ועיין בעלון 111 הערה 5 שאנחנו פוסקים כמו התנא של המשנה.

התועפות ראם (על היראים שם) ביאר ששיטת היראים שווה לשיטה המובאת בשיטמ"ק (ב"מ קי, ב), שעל מה שהגמ' דורשת מהפסוק "לא תלין... עד בוקר" שאינו עובר אלא עד בוקר ראשון, כתב שמיעוט זה אינו אלא לגבי בל תלין, אבל העשה של ביומו תיתן שכרו והלאו של לא תבוא השמש, כיון שאינם כתובים בפרשה של בל תלין, לכן אין בהם מיעוט זה והם שייכים גם אחרי בוקר ראשון, וז"ל השיטמ"ק: "מלמד שאינו עובר אלא בקר ראשון בלבד, ונראה לי דדוקא לאיסור בל תלין הוא דאינו עובר עליו מבקר ראשון ואילך, אבל לשאר חיובי דשכירות ואף לא תבא עובר לעולם, הואיל ולא כתיב בהו ייתור למעוטינהו מיום ראשון ואילך", והתועפות ראם המשיך שהר"ן והנמוק"י שהשיטמ"ק הביא שחולקים על שיטה זו יחלקו ג"כ על היראים, וזה המשך לשון השיטמ"ק: "והר"ן חולק בזה, שכתב וזה לשונו: שלא יעבור עליו אלא בקר ראשון בלבד... והוא הדין לשכיר לילה שאינו עובר משום ביומו תתן שכרו אלא ביום ראשון בלבד, עד כאן. וכן כתוב בנמוקי יוסף משמו, וכן דעת הרמ"ך".

39. כ"כ שו"ע הרב (שאלה יח) וז"ל: "ואפילו לא יהיה לו כלל, מדת חסידות ללות ולפרוע לשכיר בזמנו", וכ"כ העה"ש (שלט, יד) והקיצור שו"ע (קפה, ד), וגם הגליוני הש"ס שהבאנו לעיל (הערה 13) אינו חולק ע"ז, כי הוא רק פותר מחיוב אבל אינו שולל מידת חסידות.

40. החיוב המדובר כאן לטרוח לקיים מצוות עשה, אינו חלק מאיסור בל תלין, ולכן גם אם לא יטרח לקיים את העשה לא יעבור כלל על עניין הלנת שכר שכיר, ויותר מכך, החיוב אין לו תוקף מיוחד בבל תלין ובדומה לאר"י הנ"ל שדקדק במיוחד בבל תלין, אלא זה חיוב כללי בכל מצוות העשה לטרוח שיוכל לקיים את המצוות, וכמו שיבואר יותר בהערה הבאה.

41. כ"כ באה"ח (ט, ז), וביאר בנה"ח: "ממה דאינא במתנות דף מ' במעשה דרב קטינא, משמע שם צריך האדם להשתדל להכניס את עצמו שיהיה מחויב בהמצוה, ובעידן ריתחא ענישין ע"ז שלא הביא עצמו לידי חיוב". וממה שכתב שיכניס עצמו לחיוב משמע שגם הוא מודה שכשאין לו כסף הוא אינו בר חיוב כלל, וכמו האחרונים שהבאנו למעלה (הערה 10) וכמש"כ הח"ח ע"ז עצמו במקום אחד, ורק שיש עניין כללי להכניס את עצמו לחיוב ולקיים

שוכר שטעה והשתמש בשטח של אדם אחר

שאלה: ראובן פירסם את מקום החניה הפרטי שלו להשכרה. לוי שהוצרך למקום חניה באותו אזור, התקשר לראובן, ראובן תיאר ללוי את מיקום החניה המדויק, והם סיכמו על שכירות תמורת 200 ש"ח לחודש. ואכן, לוי החנה את רכבו מידי יום, ושילם לראובן את שכרו. לאחר כמה חודשים התברר שלוי לא הבין נכונה את המיקום, וחנה במקום אחר, ששייך לשמעון, שבאותה תקופה לא שהה בארץ. לשני הצדדים מובן כי היתה כאן טעות, והשאלה כעת מי זכאי בדמי השכירות.

טענות הצדדים: לוי טוען שאינו צריך לשלם לראובן, כיון שבאופן מעשי לא נהנה ממנו כלל. מאידך, ראובן טוען שלוי חייב לשלם לו, כיון שמצידו העמיד ללוי את אפשרות השימוש במושכו, וגם הפסיד בעקבות ההסכם מזה שלא השכיר את החניה לאחר. גם שמעון טוען שלוי חייב לו, כיון שבפועל לוי נהנה ממנו.

תשובה: לגבי חיוב לוי לשלם לראובן, ישנה אפשרות שהמו"מ ביניהם יחשב לקנין (אף שלא כתבו חוזה), ואז לוי יתחייב לשלם, אבל בלא קנין פטור. ולגבי חיוב התשלום לשמעון, יש לפטור את לוי בכל אופן.

מקורות

שכר דירה מחבירו ולא דר בה חייב לשלם

דבר פשוט הוא שחיוב תשלום על שכירות אינו כחיוב תשלום על הנאה, אלא הוא דומה לתשלום במו"מ על גוף הדבר, ולהכי חייב לשלם בין אם השתמש ובין אם לאו. וענין זה היה פשוט לראשונים, ולא הוצרכו לתת בו טעם. עיי' בשו"ת הרשב"א (ח"ב שכ"ה) שכתב: "הגע עצמך, אילו הלך לו (השוכר) למקום אחר ועכב נהר, או ששמו לו מארבים בדרך, ולא בא, ולא גר שם כל אותו הזמן או מקצתו, היטעון טענת אונס זה, ואם אתה אומר כן, אפ"ל הלך לשבות אצל בתו ויעצרו הגשם יום או יומיים, יפחות משכירותו שכר אותו יום, שהרי הפסיקו נהר או עכבו הגשם". וסיים הרשב"א שם: "ודברים אלו בטלים הן מתוקן".

ואף שיש שיטות בראשונים, שאין לדון את השוכר כקונה את גוף הדבר המושכר (היינו שאין לומר שכירות מכירה ליומיה, עיי' ש"ך סי' של"ד סק"ב), מ"מ מוסכם גם עליהם שזכויותיו של השוכר במושכו, וחובותיו כלפי המשכיר (כגון חובת התשלום, והדין שאינו יכול לצאת מהבית קודם סוף הזמן), שייכות למערכת קניינית אחת, עיי' חזו"א (ב"ק כ"ג י"ג) שכתב: "דנהי דשכירות לא חשיבא קניין הגוף (שזו שיטת החולקים הנ"ל), מ"מ קניי ליה לבית לזמן שכירותו, ומתחייב בדמי השכירות, כמשך הפיץ שמתחייב לשלם דמיו וכו', ולכ"ע לא מצי הדר ביה וכו', עיי"ש, ולכן גם לשיטתם חיוב התשלום נובע מההסכם.

ומאחר שחיוב התשלומים נובע מההסכם, ברור שבמקום שלא נעשה הסכם, אין חיוב תשלום על השוכר, אף אם המשכיר מצידו העמיד את המושכר לשימוש של השוכר, כל זמן שהלה לא השתמש. ובענינו, נצטרך לברר האם נוכל לדון את המשא ומתן שבין ראובן ללוי כהסכם מחייב או לא.

היאך נקנית שכירות קרקע

שכירות קרקע נקנית בכסף, בשטר ובחזקה. ובפשטות אף בקנין סודר (עי' בטור סו"ס קצ"ה ובפוסקים שם). לדעת רוב הפוסקים נקנית גם בסיטומתא (עי' ש"ך בס"ר ר"א). ונח' הראשונים האם לדיבור יש דין של סיטומתא (עיי' ב"י וד"מ י"ד סי' רס"ד וכנה"ג הגה"ט חו"מ בס"ר ר"א).

והנה בענינו, קנין שטר וסודר לא נעשה, וכמובן שגם קנין חזקה לא היה כאן, כיון שמעולם לא החזיק במקומו של ראובן. לגבי קנין כסף: אם שילם את דמי השכירות מראש, קנה בכסף, אף שכוונתו היתה לפרוע את חוב השכירות, ולא לשם קנין (עיי' בדברי הפוסקים על השו"ע סימן של"ג סעיף ג', בפרט בקצוה"ח שם). אבל אם שילם בכל סיום חודש, אין זה קנין כסף (עי' תוס' ב"מ צ"ט ע"א ד"ה כך ובאר שמה פ"ג ממכירה ה"ג, והאריך בענין זה בקובץ הערות סי' נ"א).

לגבי קנין סיטומתא (במקום שהמנהג לגמור את המו"מ בדיבור בלבד, ולא נוהגים לערוך חוזה או לשלם מראש): מאחר שסיכמו ביניהם בדיבור, יהיה הדבר תלוי במח' הראשונים, אם מועיל קנין סיטומתא בדיבור בעלמא. חשוב להדגיש, שגם סיכום דמי השכירות וכדו' נחשב לקנין סיטומתא, ולא צריך שיאמרו לשון קנין ממש, כמבואר בתשובת הרמ"א (סימן כ'), שכתב לגבי שכירות בית וז"ל: "אף בלא גמרו קניין על השכירות, רק שמנהג העיר שמדברים ביחד, וכל שלא הודיעו שמונה ימים קודם זמן כניסת הבתים, אינם יכולין לחזור, מטעם הוה ליה להודיעו", ומבואר שם בתשובה שנקנה מטעם סיטומתא.

ולענינו: כאמור, אם לא נעשה קנין כלל, ההסכם אינו מחייב את השוכר. אבל אם שילם מראש, שנחשב כמו קנין כסף, וכן לפי השיטות שקנין סיטומתא מועיל בכה"ג, יש לחייבו. ועדיין היה מקום לטעון, שאף שנעשה מעשה קנין, מ"מ לא היה לו על מה לחול, כיון שהמשכיר דיבר על מקום אחד והשוכר דיבר על מקום אחר. אך נראה בפשיטות שזה אינו מבטל את השכירות, משום שגם לשוכר ברור שהשכירות היא על מה שהמשכיר מתכוון להשכיר לו, ועל דעת זה עשה את הקנין. ומה שבכל הקנינים צריך גמ"ד, והשוכר לא גמר דעתו על המקום שעליו דיבר המשכיר, אינו סיבה לבטל, דהא קי"ל שדברים שבלב אינם דברים, וכל כמה שדעתו של הלוקח נשארה בגדר דברים שבלב, לא נחשב לחסרון בגמ"ד.

הפסד המשכיר - האם הוא סיבה לחייב את השוכר

באופן שלא היה קנין, שאז א"א לחייב את השוכר מחמת ההסכם, יש לדון בטענת המשכיר, שמצידו קיים את תנאי השכירות, והעמיד ללוי את החניה.

וטענה זו מתחלקת לשני חלקים: א', האם אפשר לראות ברצונו של המשכיר להעמיד את השכירות כקיום חלקו בהסכם, וממילא יתחייב השוכר לקיים את חלקו ולשלם. וכאמור בתחילת הדברים, פשוט שרצונו הטוב של המשכיר אינו סיבה מספיקה לחיוב. ב', באופן נוסף יש לדון, שכיון שראובן סמך על השוכר שהשכירות מתקיימת, והיה נכון מצידו לסמוך עליו, שכן לוי לא הודיעו שחוזר בו ואף שילם לו מדי חודש, אולי נראה בלוי כגורם להפסדו של ראובן ונחייבו בגלל כן.

והנה בדומה לזה ממש מצאנו בדיני שכירות פועלים, שאם שכרם בעל הבית אפי' בדיבור בעלמא ולבסוף חזר בו, וכעת אינם יכולים למצוא להשכיר עצמם, חייב לשלם להם שכרם, כיון שסמכו עליו שיעסיק אותם וישלם שכרם, ונמצא שהפסידו במה שלא עמד בדיבורו. ובענין זה האריכו הראשונים והפוסקים בטעם החיוב, אם הוא מדינת דגרימי (תוס' ב"מ ע"ג:), או כעין דין ערב (דעת הריטב"א ב"מ ע"ה:), או משום דין חדש שנקרא "דבר האבד".

אכן נראה פשוט, שעל אף הדמיון שבין המקרים, בנידון שכירות בתים א"א לחייב את השוכר לשלם, אפי' שסמך עליו המשכיר. שהנה, הקצוה"ח (של"ג סק"א) הק' לפי השיטות שהחייבו הוא משום דינא דגרמי, שהרי זו רק מניעת רווח ולא גרם הפסד ממש, ולכן פירש שהחייבו הוא רק בגורם 'שְׁפָטָה' לפועלים עצמם, והחיוב הוא מדין גרמי על חיוב שבת, אבל בגורם הפסד לשכר בהמותיו, לא יתחייב. כמו כן, מפורש בדברי הנתי' (שם סק"ג), שהחייבו בגורם הפסד לפועלים הוא מצד תקנת חכמים שנאמרה דוקא בשכירות פועלים, והוסיף: "תדע דתקנת חכמים היא, דהא ודאי במוכר סחורה ולא קנו מידו, וחזר בו הלוקח, אף שהפסיד הסוחר ע"ז אפ"ה פטור, וכאן (ר"ל בשכירות פועלים) חייב, אלא ודאי דתקנת חכמים היא בפועל". עכ"ל. ולדבריו שזו תקנה מיוחדת, אין לנו אפשרות לדמות השכרת קרקע לשכירות פועלים, כל כמה שלא מצאנו מקור ברור בענין זה, ולכן יהיה דין שכירות בתים כדין גרמי במניעת רווח שפטור.

אמנם, בפנים מאירות (הו"ד בפת"ש רצ"ב סק"ה), הביא מעשה באחד שהביא סחורה ליריד ממרחקים, ולאחד מבני העיר היתה תביעה עליו, ובא אליו בערמה כאילו ברצונו לקנות הסחורה, ופסקו הדמים ומשך הסחורה, ולאחר שחלף יום השוק ביטל הלוקח את המקח (עיי"ש בפת"ש הדרך שביטל המקח), והמוכר טען שהפסידו במה שהביאו ממרחקים, וכעת לא ימצא מי שיקח הסחורה. ופסק הפמ"א דהוא מזיק גמור, וחיליה מהדין הנ"ל של שוכר פועלים וחזר בו, שאם אינם מוצאים להשתכר חייב לשלם. וכאמור, בדברי הנתי' הנ"ל מפורש בדוגמא של לוקח סחורה וחזר בו שפטור. אך גם לדעת הפנים מאירות, כיון שהחייבו בשוכר פועלים הוא משום גרמי, כל מה שמצינו שמתחייב בעל הבית, הוא רק במקום שהזיד או פשע במה שהפסידים מלהשתכר אצל אחרים, אבל אם עשה כן בשוגג, יהיה הדבר תלוי במח' הרמב"ן והש"ך (שפ"ו ש"ך סק"ו) אי גרמי בשוגג חייב.

עוד יש לטעון, שכל הדין שמחייבים אדם שהפסיד את חבירו שסמך על דבריו, הוא דוקא במקום שהסיכום היה ברור ואחד הצדדים לא קיים חלקו, שמחייבים את הגורם כיון שסו"ס המעשה נעשה על סמך האמון שנתנו בו, אבל במקום שכל צד הבין דבר אחר, נמצא שלא הסיכמו על כלום, אלא כל אחד סמך על עצמו ולא על חבירו, ויהיה זה מחודש לומר שנטיל את האחריות לחוסר ההבנה דוקא על השוכר, ושאחריות זו תהא סיבה לחייבו ממו"מ.

לסיכום - לגבי התשלום לראובן

זה ברור שאי אפשר לחייב את לוי השוכר שבגלל טעותו הפסיד המשכיר, מפני שהפסד המשכיר הוא רק מניעת רווח, ובפרט שעשה כן בטעות. ולחייבו מכח ההסכם, אם היה קנין - חייב, ואם לאו פטור.

הדר בחצר חבירו שלא מדעתו

מאחר שלוי השתמש במקום החניה של שמעון, יש לדון אם שמעון זכאי בדמי

1. ואף שבאופן כללי מוטל על הלוקח לברר את כל הצדדים במקח, ולא יוכל לטעון שהיה על המוכר להודיעו, לדוגמא, עיי' בש"ך (ס"ו ק"ג) שכתב שהקונה שט"ח ונמצא שהלה עני, אינו יכול לטעון למקח טעות, מאחר שהיה עליו לברר ולא לסמוך על המוכר, מ"מ פשוט שזה דוקא כלפי מה שהלוקח לא יכול לבוא בטענות כלפי המוכר, אבל במקום שהלוקח יצליח לבטל את המקח, לא יוכל המוכר לתבוע את הלוקח שהזיקו במה שלא בירר מתחילה.

« המשך בעמ' 7

אם המעסיק צריך להוליק הכסף אל הפועל

20. מצד איסור בתלין די בכך שהמעסיק הודיע לפועל שיש לו כסף בשבילו והוא יכול לבוא לקחתו, והמצווה אינה מחייבת אותו להוליק את הכסף אל הפועל⁴³. ואפילו אם מתחילה כשתבע הפועל לא היה כסף למעסיק ורק אח"כ הזדמן לו כסף, מ"מ די בזה שיוודע לפועל שיש לו כסף כדי שלא יהיה בכלל האיסור⁴⁴. אמנם, הגם שאחרי שהמעסיק מודיע לפועל שוב לא יעבור על שום איסור, אבל עדיין אם לא ישלם בזמן גם לא יקיים את העשה, ולכן נראה שהמדקדק בקיום המצוות ידאג לעשות העברה בנקאית⁴⁵ גם כשהפועל אינו מגיע לקחת את הכסף, אם אין לפועל התנגדות לקבל באופן זה⁴⁶.

ציונים והערות

42. כי אותן סברות שנאמרו בהלואה שייכים מכ"ש גבי מכירה. ויש טעם לומר שיש יותר חיוב למכור מלקחת הלואה, כי מצאנו בשכירות פועלים שיש חיוב למכור את כל הנכסים כדי לשלם לפועל וכמ"ש לעיל (הערה 21), ומאידך ודאי שאין חיוב על המעסיק ללוות כדי לשלם לפועל, וכך הוא בכל חוב, שאין חיוב על הלווה ללוות כדי לשלם למלווה אבל יש עליו חיוב למכור נכסיו.
43. כ"כ באה"ח (ט, יא) שדי בהודעה. הח"ח הוכיח שלא מוטל על המעסיק להביא את המשכורת לפועל, א', כי הגמ' (ב"ק מו, א) הניחה יסוד "דכאיב ליה כאיבא אזיל בי אסיא" [מי שכואב לו הולך לדופא], והיינו שהרופא אינו צריך ללכת לחולה, וכך גם הפועל שצריך את הכסף הוא זה שיש לו ללכת אל המעסיק. ב', שאפילו אם נאמר שמצד שכירות פועלים מוטל על המעסיק להוליק את השכר לפועל, מ"מ המעסיק אינו עובר על בתלין אם הוא אינו עושה זאת, כי האיסור של בתלין נאמר רק על מי שמסרב לשלם ולא במי שמטריח את הפועל, ואי"ז קשור לדין הכללי של שכירות פועלים.
44. והיה נראה בנוסף, שהנה הקובע מי צריך לטרוח תלוי במנהג וכמו כל דיני שכירות פועלים, ולכן כיון שבזמן הגמ' היה המנהג שהפועל הולך אל המעסיק, וכמו שרואים לדוגמא (ב"ק לג, א) "פועל שנכנס לתבוע שכרו מבע"ב... שנכנס ברשות", א"כ יש טעם נוסף שבזמן הגמ' לא היה בתלין אחר שהמעסיק הודיע.
45. אה"ח (שם). והיה נראה ללמוד דין נוסף לפי אה"ח שהבאנו בהערה הקודמת ובהערה 22. שאם הפועל לא יכול לבוא לקחת את הכסף בגלל שהמעסיק השיג כסף רק בסוף היום, שהמעסיק יהיה חייב לדאוג ששכרו יגיע אליו.
46. וזה שמועילה העברה בנקאית הוא פשוט, כי בזמננו זה הדרך לשלם לפועל. והגם שכשעושים העברה בנקאית רגילה הכסף מופיע בחשבון של הפועל רק למחרת, בכ"ז מכיון שהזיכוי יירשם בחשבון למפרע ליום ההפקדה, לכן נראה שהוא מקיים בזה את העשה של ביומו תתן שכרו, כיון שהפועל יכול להשתמש בכסף מיד ע"י רישום צ'קים וכדו'. וזה עוד יותר טוב ממה שפסק הגרי"א שאפילו אם המעסיק משלם בצ'ק דחוי הוא אינו עובר על בתלין. (וגם באופן שצריך את הכסף ממש מיד ולא מספיק העברה רגילה, ניתן לעשות "העברת זהב" שהכסף מופיע מיד).
46. פשוט כך, כי כל החיוב לשלם בזמן הוא כדי להטיב עם הפועל, ואם משום מה העברה בנקאית אינה נוחה לפועל, אין למעסיק לעשות כן, אם לא מצד הזוהר הק', ואם לא שיש לו מזה הפסד ממש.

העשה, ובפרט במה שהסתפק אם הוא עובר על לאו, שבזה לדעת רוב הפוסקים שהבאנו לעיל (דין 4) אינו עובר בלאו כשאין לו.

19. במחלוקת האמורה יהיה תלוי דין נוסף, שהנה לעיל (דינים 2-3) הבאנו מחלוקת הפוסקים אם יש חובה על המעסיק למכור את נכסיו כדי שלא יעבור על בתלין אפילו אם אינו מפסיד מכך, אכן לכל הדעות, אף באופן שאין עליו חיוב למכור [לכל שיטה לפי דרכה], מ"מ בוודאי יש עליו מידת חסידות למכור את נכסיו כדי לקיים את המצווה, וכמו שיש עליו מידת חסידות ללוות כסף מאחרים⁴², ולפי החפץ חיים הנ"ל אף יש עליו חובה למכור כשאינו מפסיד, לא מצד החיוב של בתלין, אלא מצד זה שיש עליו חיוב לטרוח שיהיה בכלל המצווה וכנ"ל.

המצווה בכ"ז. אכן ממה שהסתפק שאולי אם אינו עושה כן הוא עובר גם על בתלין, רואים שזה ספק אצלו, כי אם נאמר כמו האחרונים הנ"ל שאינו בר חיוב כלל ודאי לא יעבור על בתלין.

גם מה שפשוט לו שאם אינו טרוח להשיג כספים ייענש בעידן דריתחא אינו מוכרח, והוא נגד הרבה ראשונים, כי בגמ' מנחות (מא, א) שהוא המקור שלו מסופר שר' קטינא לבש בגדים כאלו שיהיו פטורים מציצית, והיינו שהפקיע עצמו ממצות ציצית, וכלשון הגמ' "טצדקי למפטר נפשך מציצית", ופירש"י "מבקש תחבולות לפטור עצמך מציצית", אבל בדינונו המעסיק אינו פועל להפקיע עצמו מהחיוב, אלא כיון שאין לו כסף הוא ממילא אינו בכלל החיוב. ובשלמא אם היה לו כסף והיה מפקיד אותו, היה דומה לר' קטינא, אבל מי שלא היה לו בכלל אינו דומה לזה.

וכך באמת דעת הרבה ראשונים, וכמו התוס' (ערכין ב, ב ד"ה הכל) שכתבו: "בעידן ריתחא ענשינן, היינו דווקא באותן הימים דכל הטליתות היו בת ארבע כנפות, איכא עונש לאותו שמשנה אותו להפטר, אבל בזמן הזה שרוב הטליתות פטורין אין עונש למי שאינו קונה ארבע כנפות", וכ"כ הרא"ש (מ"ק ג, פ. ועוד מקומות), וכן הביא הב"י (ס' כד) מהמרדכי וז"ל: "וכתב המרדכי (ס' לתקומה) בשם תוספות שני", פירוש מי שיש לו טלית בת ארבע כנפות ומחזר אחר עלילות כדי להפטר מן המצווה נענש, ודוקא בימיהם שהיו רגילים בטליתות בת ארבע כנפות, אבל אנחנו אין דרכנו בבגדים של ארבע כנפות, אפילו בעידן ריתחא לא מיענשי, ומיהו מצוה מן המובחר היא כדאמרין (סוטה יד, א) לא נתאוה משה ליכנס לארץ משום פירותיה אלא כדי לקיים מצוות התלויות בה" (והאר"י הבית הלוי (דרוש יא) בדעה הזאת). והנה יש רבנו יונה (שערי תשובה ג, כב) שנראה שסובר כמו הח"ח, וז"ל: "גם כי אין מצות ציצית זולתי על מי שיש לו בגד אשר לו ארבע כנפות, ואם אין לו בגד כזה אינו חייב לקנותו, אף גם זאת אמרו רז"ל (מנחות מא, א): כי ענוש יענש לעתות בצרה, על דבר אשר לא חמד בלבבו יפי המצווה ושכרה, לבעבור סבב פני דבר חיובה עליו ולקחתו לו בגד שיש לו ארבע כנפות לעשות בו ציצית על כנפיו", אכן מ"מ לא היה לו לח"ח לסתום כן, ועוד, שאפי' בר' יונה אינו מוכח שסובר כן בכל המצוות, כי לפני זה כתב שמצוות ציצית חשובה מאוד בגלל שהיא בכלל "קבלת עול מלכות שמים", וא"כ ניתן לומר שהתכוון שרק על מצווה חשובה כזאת ענשינן, וקצת משמע כן, כי הגמ' (גיטין פא, א) כשמדברת אודות מצות מעשר - שדורות האחרונים היו דווקא מכניסים היבול שלהם באופן שלא יחול חיוב הפרשת ת"מ, הגמ' אומרת רק "בוא וראה", ואינה אומרת כלל שיענשו.

המשך מעמוד 6 | תורת המשפט - שוכר שטעה והשתמש בשטח של אדם אחר

לשלם עבור ההנאה הזו.

יש פרט נוסף בהלכה זו של השוכר דירה מחבירו והתברר שבעליה הוא אחר, באופן שכבר שילם את דמי השכירות, וזה תלוי במח' בין הרשב"א לנימוק". שהרשב"א (ב"ק כ"א) מסתפק: "אפשר דנותנין לשמעון (הבעלים האמיתי), דהיאך עושה סחורה בביתו של זה. ואף על פי שאינה עומדת לשכר, כיון שיריד לה בתורת שכירות ופרעו כבר זכה בו ראובן (המשכיר) לשמעון (הבעלים), ואפשר שמוציאין מראובן ומחזירין לשוכר ולא לשמעון, שיכול לומר לו מאי חסרתין". ולדעת הנימוק"י המשכיר לא זוכה לבעלים כלום בקבלתו, כיון שהנתנה של השוכר ליד המשכיר היא בטעות, ובכה"ג מחילה בטעות אינה מחילה. הב"י (שם"ג) הביא את ב' הדעות, אך בשו"ע פסק בפשיטות כדעת הנימוק"י. ועל אחת כמה וכמה בנידון דידן, שהסכם השכירות והתשלום התייחסו למקום אחר מבחינת ראובן, ופשוט שאין לומר בכה"ג שזכה ראובן לשמעון.

לסיכום - לגבי התשלום לשמעון

לוי (השוכר) חנה בחצירו של שמעון, והחצר לא היתה קיימת לאגרא, ולכן לוי פטור מלשלם. ואפי' שיש יד על דעת לשלם, וגם שיש בפועל לראובן, עדיין לא זכה בזה שמעון, כדעת הנימוק"י, כיון שנתן לראובן בטעות.

חשוב לציין שכל האמור הוא באופן שלוי שילם את השכר לראובן. אבל במקרה שהשוכר קדם ושילם לשמעון, יתכן שלא יוציא ממידו, וזה תלוי בפירוש דברי השו"ע (שם בסעיף י'), שבהבנת דבריו נח' הנת' (סק"ז) והגר"א בביאורו (סק"ח), ואכמ"ל.

השכירות, כיון שלוי נהנה מממונו. ובענין זה כתב המחבר (שם"ג ס"ו): "הדר בחצר חבירו שלא מדעתו וכו', אם אותה חצר אינה עשויה לשכר, אינו צריך להעלות לו שכר, אף על פי שדרך זה הדר לשכור מקום לעצמו, שזה נהנה וזה אינו חסר". וכיון שחניה זו לא היתה עומדת להשכרה, הו"ל זה נהנה וזה אינו חסר.

אמנם, יש כאן נקודה הטעונה בירור, כיון שלוי מצידו התכוון לשלם עבור השימוש, אם תהא זו סיבה לחיבו.

דר בחצר חבירו והתכוון לשלם

כתב השו"ע (שם, סעיף ח'): "דהא דאמרינן דכשהחצר אינו עומד לשכר אינו צריך להעלות לו שכר, דוקא שלא גילה הדר בדעתו שהיה רצונו ליתן לו שכר... אבל אם גילה בדעתו כן, צריך ליתן לו שכר", אבל באמת אין זה טעם לחיוב, ראשית, דהמהר"ש (ב"ק פ"ב ס' ט"ז) חולק על דין זה (ענין בקצוה"ח קנ"ז י"א), ושנית, שגם לדעת השו"ע יש לפטור, דהנה מנאור בשו"ע (שם בסעיף ט'), שכל האמור הוא באופן שמכיר את בעל הדירה ומעונין לשלם לו, אבל "אם שכרו מאחר שהיה סבור שהוא שלו, ונמצא שאינו שלו, אין צריך ליתן לו שכר, אף על פי שנכנס על דעת ליתן לו שכר". ובסמ"ע (שם) ביאר את החילוק: "דשאני הכא דהוה שכירות בטעות ובטילה מעיקרא". ונראית כוונתו, שבסעיף ח', הגילוי דעת הוכיח שמוכן לשלם על ההנאה של ההשתמשות הזו, אבל בסעיף ט', אין גילוי דעת על השכירות הזאת, כיון שההסכם שהיה בינו לבין המשכיר בטל ומבוטל, ואף שאנו יודעים שהוא מוכן לשלם - אין זה שונה מכל מקרה רגיל של נהנה ולא חסר, שהוא גברא דעביד למיגר ומסכים לשלם, אף סוכ"ס לא הוכח שמעונין

בנשיאות הגאון רבי נפתלי נוסבוים שליט"א
בראשות הגאון רבי יוסף פליישמן שליט"א

בית המדרש הגדול אהלי צדק
מרכז עולמי להנחלת משפטי התורה

הודעה משמחת למבקשי דבר ה' זו הלכה

כחלק מפעילות בית ההוראה לענייני ממונות

תתווסף מעתה האפשרות

לקיים דיני תורה קצרים ללא צורך בהמתנה

ע"י מושב בי"ד מיוחד בראשות אב"ד מומחה מבית הדין נתיבות חיים בארה"ק

- המסגרת מיועדת לבעלי דין הבאים מרצונם לברר את הנידון שביניהם ומעוניינים לקבל בירור יסודי ע"פ דין תורה במהירות המקסימלית (ובתשלום סימלי בלבד).
- תיעשה השתדלות ליתן פסק דין כתוב בר תוקף בתוך כשבוע (תלוי בנסיבות).

הדיונים מיועדים לנידונים העונים על הקריטריונים דלהלן:

- נידונים שאינם מורכבים ■ בהסכמת שני הצדדים ובנוכחותם (לא יתאפשר ייצוג מקצועי) ■ תביעות קטנות (עד 10,000 ש"ח).

לפרטים נוספים ולקביעת מועד לדיון:

פקס: 079-5722664 / טלפון: 02-5023637 / או במייל: a025023637@gmail.com

בית הוראה לענייני ממונות בית גרום

במסגרת בית ההוראה ניתן לקבל יעוץ
בדיני ממונות,
וכן סיוע בעריכת חוזים וצוואות,
ע"י דינים מומחים
מביה"ד נתיבות חיים

בימים א'-ה' בין השעות 13:40-15:30
ביום ו' 11:15-13:00
בטל: 02-5023637 שלוחה 2

בית דין לענייני ממונות נתיבות חיים בארה"ק הרכבי ביה"ד בירושלים בראשות הדיינים הגאונים דלהלן:

יום א' הג"ר יצחק שובקס \ הג"ר אברהם בוטרמן.
יום ב' הג"ר נפתלי נוסבוים \ הג"ר יוסף פליישמן.
יום ג' הג"ר אברהם דרבמדיקר
יום ד' הג"ר יעקב פרבשטיין
יום ה' הג"ר צבי ברוורמן
ביה"ד פעיל גם בערים: בית שמש, אזור הקריות, ובתל ציון.

ניתן לקבוע דיונים במזכירות ביה"ד:

בימים א'-ה' בין השעות 18:30-20:00
בטל: 02-5023637 שלוחה 1